

Barbi Pilvre Kes kardab sotsiaalset konstruksionismi?

Rein Raud (koostaja). "Tegelikkuse sotsiaalsed konstruksioonid"

Kirjastus Salvaja, Tallinn 2019. 136 lk

Miks väitlus sotsiaalteadustesse kuuluva sotsiaalse konstruksionismi mõiste ümber Eesti ajakirjanduses (1) üldse lahti läks? Kas sellisel paratamatult pealiskaudseks jääval debatil on üldse mõtet? Võib-olla peaks ühiskonnateoreetilised vestlused jääma ülikoolidesse, tagamaks, et osapooled, kes võivad jääda erinevatele seisukohtadele, saaksid ikkagi lõpuni aru, millest jutt, ega lahmiks niisama?

Isiklikult pooldan, et intellektuaalid osalevad avalikus debatis, ka siis, kui osa sellest on puust- ja punaseks tasemel, ning tervitan sotsiaalteaduste virvendusi ajakirjanduses. Samas, Rein Raua uusim raamat "Tegelikkuse sotsiaalsed konstruksioonid" on kaugelt midagi enam kui keskajast pärit nominalistide ja realistide vaidlus selle üle, kas asjadel on olemus nende nimetamisest sõltumatult. Tegu on konservatiivide ja liberaalide poliitilise debatiga, kus teemadeks on eesti rahvuse definitsioon, naiste õigused, isikuvabadused *versus* riiklus.

Rein Raua koostatud raamat võtab kokku 2017.–2018. aastate debati Eesti ajakirjanduses. Dialogis ja vaidlustes, mille kogumiku tekstid tervikuna moodustavad, saab mõnigi asi selgeks ka ehk lugejale, kelle jaoks sõnapaar "sotsiaalne konstruksioon" ise on seni teinud vaid nalja. Heaks näiteks saab tuua Riigikogu praeguse esimehe Henn Põlluaasa arusaama soost. Riigikogu kõnepuldis võttis ta sõna Istanbuli konventsiooni ratifitseerimise vastu (2) imestades, kuidas saab püksis olevat nimetada sotsiaalseks konstruksiooniks, põhjustades rahvaesindajate ridades löbustatud kahinat.

Varem avaldatud artikleid on raamatus 14, autoriteks Rein Raud ise, Lauri Vahtre, Peeter Espak, Maarja Vaino, Aro Velmet, Mihkel Kunnus, Martin Ehala, Tõnu Viik, Tiit Kärner. Kogumikku on lisaks tellitud artikkel Aet Annistilt ja kokkuvõtlik analüüsiv tekst Mikko Lagerspetzilt, millest olekski tark raamatu lugemist alustada.

Lagerspetzi järeldõnast saab kinnitust, et sotsiaalkonstruksionismi ja tõe teemaline ning mitmesuguste liberaalsete-konservatiivsete positsioonide dialoog on aktiivne ka ingliskeelses ja muus maailmas. Muutuste kiirus on ähvardav, ja mujalgi on tekkinud surve hoida mõned ühiskondlikud protsessid väljaspool avalikku debatti.

Rein Raua koostatud raamatul on pikas vaates kindlasti tähendus kultuuri enesepeegeldusena, aga artiklikogumiku mõte siin ja praegu on peamiselt pedagoogiline. Näiteks võiks see olla sissejuhatuseks üliõpilastele, et vastandlikel seisukohtadel olevate osapoolte väitluse kaudu saada esmamulje, millest jutt, kui räägitakse tegelikkuse sotsiaalsest konstrueerimisest.

Üliõpilastele sellest muidugi ei piisa, samas: kui raamatu loeks läbi mõni juhtiv poliitik, oleks meie ühiskondlik debatt jälle sammukese targem. See on ladus sissejuhatus ühiskonnateemadest huvitujale, et lähemalt tunda õppida 20. sajandi teises pooles jõudu kogunud ja pea üldiselt aktsepteeritud teoreetilist lähenemist ühiskonnateadustes, seda ka Eestis.

Sugu ja rahvus

Sotsiaalne konstruksionism jõudis meil ajakirjandusse rahvuse ja soo mõistete kaudu, millel mõlemal on ühiskonnas suur poliitiline laetus ehk nende mõlemaga on seotud väga palju uskumusi, tundeid, samas normatiivsust, võimu ja poliitikat, ka vägivalda. Viimane on ilmne, kui ajaloos tagasi vaadata: suured sõjad on ikka seotud rahvuste vaheliste konfliktidega. Et soo mõiste ja soosüsteem on kahjuks seotud vägivaldaga, on välja tulnud faktidena perevägivalda statistikas. Soosüsteem on domineerimise mehhanism, kus käib võitlus võimu, õiguste ja ressursside pärast. Kuni paarisuhtes on kõik hästi, on soosüsteem hoomamatu, kui tekivad konfliktid, hakatakse võimu piire kompama ja ennast kehtestama. (3). Rahvuse ja ka soo mõisted on laetud emotsionaalselt ja igapäev jaoks lähedased ja olulised. Ajakirjanduse jaoks on nad abstraktsusest

hoolimata huvitavad, sest võimaldavad konflikti üles kütta ja inimesi lugema ja arvamust avaldama tuua.

Rahvusküsimus on Eesti avalikkuse jaoks pidevalt kuum, sest sellega on seostunud nii taasiseseisvumine, rahvusriigi taasloomine 1990ndatel, vene küsimus ja integratsiooniteemad, viimaste aastate rahvusvahelise poliitika fookuspunkt migratsioon, eesti rahvuse tuleviku teema, mille üheks märksõnaks on iive. Viimase kaudu tekib seos soo temaatikaga, mis on samuti politiseeritud, hõlmates nii naisküsimumust ja ühiskondlikke ootusi naistele rahvusriigis, samuti seksuaalvähemusgruppide olemust. Üldise kaudu jõuavad nii rahvuse kui ka soo teemad üksikisikuni, puudutades tema õigusi, vabadusi ja võimalusi, identiteeti.

Meediast ühiskonna suurema pildini

Siinkohal oleks mul vast vajalik deklareerida oma positsioon: akadeemiliste tegevuste kaudu jõudsin minagi 1990ndatel sotsiaalse konstruktsionismini, uurides, kuidas konstrueerib ajakirjandus pildi ja tekstide kaudu sugu. Lühidalt: sugu meediakujutises toodetakse ja taastoodetakse pideva protsessina erinevate valikute kaudu, mida teeb toimetuse, aga ka ajakirjanik ise teadlikult ja teadvustamatult. Ajakirjandus toimib sotsiaalkultuurilises kontekstis ja kannab ühiskonnas valdavaid ja kehtivaid väärtusi ja normatiive. Nende tähenduste ja arusaamade, hinnangute kaudu, mis bioloogilisele erinevusele antakse, on sugu meediakujutises sotsiaalne konstruktsioon. Üks mu akadeemilise töö järeldustest on ka see, et soo, nii naiste kui meeste, narratiiv (lugu, konstruktsioon) muutus Eestis 1990ndatel tugevasti, sest nõukogude pärandist tulenenud naiste emantsipatsioon ei sobinud uuenenud rahvuse narratiiviga.

Mina tegin oma järeldused meediasisu analüüsid, aga sealt edasi pole raske jõuda arusaamani, et kultuur ja ühiskond on üles ehitatud ja püsib sotsiaalsete konstruktsioonide najal. Pole ka keeruline taibata, et loodus on meie jaoks tunnetatav vaid sotsiaalse konstruktsioonina, me pääseme füsioloogilistele ja biokeemilistele protsessidele oma organismis ligi vaid kontseptsioonide, oma keele ja kultuuri abil. See ei tähenda, nagu neid protsesse poleks olemas! Aga tähenduse saavad need asjad defineerides, sotsiaalselt, läbi keelekasutuse ja praktikate. Selgemaks saab bioloogiliste nähtuste konstrueeritus loodusteaduste või meditsiiniteaduste ajaloos, sest keha funktsioone on läbi aegade kirjeldatud ja mõtestatud vastavalt oma ajastu kontekstile (4) Näiteks seostati 19. sajandil hüsteeriat emaka olemasoluga, kuni I maailmasõja koledused ja meeste psüühikahäired tõid uusi vaateid hüsteeria käsitlusele. Ajastu teadmiste kontekstis on tehtud järeldusi muu hulgas naiste ja meeste või homoseksuaalsete inimeste olemuse ja õiguste, staatuse ning koha üle ühiskonnas.

Seega on sotsiaalne konstruktsionism seotud ideoloogiatega ja viib poliitiliste seisukohavõttudeni. Poliitilised seisukohavõttud sugude ja rahvuste identiteedi teemal kinnistavad või lammutavad üldaktsepteeritud normatiive ja piiranguid või viivad juriidiliste regulatsioonideni, mis puudutavad üksikisiku elu ning võivad suurendada kannatusi või vabadust, laiendada või piirata õigusi olla õnnelik. Nii viis homoseksuaalsuse dekonstrueerimine eelmise sajandi teises pooles selle eemaldamiseni psühhiaatria diagnooside hulga ja dekriminaliseerimiseni.

Võimu küsimus

Mingi ajastu enesestmõistetavusi lammutades ja dekonstrueerides, esitades kriitilisi küsimusi loodusliku ja loomuliku esitatava kohta, sõidetakse paratamatult sisse ühiskonna võimustruktuuridesse, kus on sageli kasulik asjadele anda ühe- või teistsuguseid tähendusi. Feministlikult positsioonilt teemale lähenedes: meeste olnud ajalooliselt kasulik naiste keskmiselt väiksemat kehamassi ja sellest tulenevat ajumassi või ka keha keemiat seostada erinevate võimetega, staatusega ja õiguste piiramisega ühiskonnas, näiteks on olnud võimalik piirata naiste õigust õppida, osaleda valimistel või näiteks Saudi-Araabias veel hiljuti — juhtida autot ja niimoodi piirata ligipääsu ressurssidele või sundida tegema odavamalt ja vähema prestiižiga tööd.

Martin Ehala on arvanud, et üldistes huvides, näiteks riigi huvides on kasulik säilitada heteronormatiivsus kooselu regulatsioonides, et tagada iive ja eesti rahva juurdekasv, ja üldistes huvides on vaja maha suruda isiklikud huvid (5). Rein Raud oponeerib talle (6) ja samade väidetega oleksin argumenteerinud ka mina, et Eestis lahutatakse pooled (hetero)abielud ja iivet teiste kooseluvormide keelamisega küll ei taga. Üksikisiku

õiguste ja õnne piiramine on võimalik pikemat aega vaid totalitaarsetes ühiskondades, mida vähemalt üle 45-aastased peaksid hästi mäletama.

Sotsiaalne konstruksionism on alati ohtlik *status quo*'le, sest kriitiliste küsimuste esitamise kaudu võib loomulik ja paratamatu osutada ilmselgelt ajalooliseks ja kokkuleppeliseks. Vahel osutuvad vanad arusaamad ühiskonna edasimineku takistavaks, näiteks üksikisiku vabadusi ja õnne piiravaks, ja oleks kõigile kasulik, kui osapooled lepivad kokku uutes definitsioonides.

Nii on naised tänu naiselikkuse ümberdefineerimisele 20. sajandil saanud valimisõiguse, õigused käia ülikoolis, töötada väljaspool kodu, käsutada oma raha ja pidada varem ligipääsuta ameteid, nagu arst, õpetaja, autojuht, vaimulik. Muidugi pole need muutused olnud valutud.

“Las jääda nii, kuidas on”?

Miks on mõne debatis osaleja arvates ohtlik konstruksionistlik lähenemine soole ja miks on osa debatis osalejaid pigem positsioonil, et “las jääda nii, kuidas on”. Esiteks, “nii kuidas on” on tavaliselt mõne pikema ajaloolise arengu tulemus. Kui vaadata eesti rahvuse kujunemise lugu kui sotsiaalset konstruksiooni, siis see on Euroopa 18.–19. sajandi rahvusromantismi ellu kutsutud ja baltisaksa valgustajate projekt: maarahva koondamine eestlasteks, millest sai alguse muu hulgas rahvuslik liikumine Eestis. Sama toimus ka teistes riikides. Eesti kirjakeele areng on lugu järjekindlast süsteemsest tööst, eriti 20. sajandil. Saksa aadlile ja hiljem vene võimule vastandumise kaudu on eestlust eri ajastutel lausa teadlikult konstrueeritud, siia kuuluvad meie lipp, laulupeod, ajakirjanduse sünd, nooreestlaste tegevus, eestikeelne ülikool, ka teiste rahvuste kultuuriautonoomiad esimese Eesti Vabariigi päevil. Kas selline sotsiaalkonstruksionistlik arutelu on kuidagi kahjulik ja võib hakata tekitama ebalojaalsust?

Peeter Espakile, kes väidab raamatus avaldatud tekstis “Rahvus on päriselt olemas” (7) nagu sotsiaalse konstruksionismi mõtteviisi eitaks rahvuste olemasolu, peab julgustavalt kinnitama, et rahvus on päriselt ka siis, kui ta on sotsiaalne konstruksioon. Rahvus on kujunenud ajaloo käigus ja me konstrueerime teda jätkuvalt läbi erinevate igapäevaste praktikate, nagu eesti keele kasutamine ja põhiseaduse järgimine, rahvusriiklus, ka teistele rahvustele vastandumine — nii ongi rahvus tegelik, päriselt olemas.

Kas on teemasid, mille analüüs kahjustab riiklust või ähvardab soosüsteemi püsivust? Olen küll nõus, et rahvuse või soolisuse dekonstrueerimine ja demüstitseerimine võib riivata turvatunnet ja on põhjustanud reaktsioonina põgenemist “tervemõistuslikele” positsioonidele. Kriitikat pälvinud sotsiaalkonstruksionistlik arusaam, et me peaks üle vaatama, kes on eestlane, hõlmab tänapäeval enim venekeelse vähemuse staatust. See on pikem teema, aga kuni Eestis on enesestmõistetavalt käigus mõiste “mitte-eestlane”, seni välistame diskursiivselt tegeliku vene vähemuse kaasamise Eesti ellu.

Õhku jäid poliitilised taustad

Sotsiaalne konstruksionism võimaldab paratamatutena ning igavestena esinevate või esitatavate nähtuste kriitilist analüüsi. See võib kahtlemata tekitada ebakindlust ja tunduda ohtlik riigile ja rahvusele, mis on üles ehitatud pigem püsivuse kui pideva muutumise ideele.

Raamat annab debati hea ülevaate, kuid ma sooviksin veel julgemat osapoolte poliitilise tausta (mitte parteipoliitilise) avamist. Miks on nii, et Eestis tekitab ohutunnet rahvuse mõiste dekonstrueerimine ja võimalik avardamine ja terve elu Eestis elanud teise emakeelega inimeste kaasamine? Miks ajab inimesi ärevusse soosüsteemi muutumine, nihked traditsioonilistes soorollides? Miks kardetakse geisid?

Ametliku põhjendusena esitatakse väljasuremise hirmu rahvusena ja väikerahva riikluse haprust. Nii tavaliselt põhjendatakse kitsast, etnosel põhinevat arusaama rahvusest ja ka traditsioonilist soosüsteemi, milles nähakse iibe kasvu tagatist. Või on kellelgi hirm kaotada mingid sõnastamata privileegid?

Raamatule oleks kasuks tulunud üks neokonservatiivsuse ja vasakliberaalide positsioone selgitav tekst veel mõnelt politoloogilt või poliitilise ajaloo eksperdilt. Näiteks Kesk-Euroopa Ülikoolis tegutsev õpetlane Andrea Pető on rahvuse ja soo narratiive Ida-Euroopa kontekstis valgustanud huvitavalt ja silmiavavalt (8),

aga huviline võib ka ise lisamaterjali otsida.

1 Lauri Vahtre “Tõde ja konstruktsioon”, Postimees 01.12.2017 “Tegelikkus ja sotsiaalsed konstruktsioonid” lk. 13-18; Peeter Espak “Rahvus on päriselt olemas” Õhtuleht 23.03.2018, op.cit lk. 27-32

2 Kõne riigikogus Istanbuli konventsiooni ratifitseerimisel” 21.09. 2017, <https://objektiiv.ee>

3 Vt ka Airi-Alina Allaste. Vägivald lähisuhetes: selle põhjused ja võimalikud lahendused. www.sm.ee)

4 Vt nt Richard Levinson. Sexism in Medicine. The American Journal of Nursing, 76–3 (1976), lk 426–431

5 Martin Ehala “Kas gravitatsioon mõjutab moodi?”, Postimees 16.06.2018, “Tegelikkus ja sotsiaalsed konstruktsioonid”, lk. 71-72

6 Rein Raud “Veel kord geneetilise ja kultuurilise piirist”, Sirp 29.06.2018, “Tegelikkus ja sotsiaalsed konstruktsioonid”, lk. 75-80

7 Peeter Espak “Rahvus on päriselt olemas,” Õhtuleht 23.03.2018, “Tegelikkus ja sotsiaalsed konstruktsioonid”, lk. 27-32.

8 Vt nt Andrea Pető, Elzbieta Oleksy, Berteke Waaldijk (toim) Gender and Citizenship in a Multicultural Context. Peter Lang, 2008

Artikkel ilmus esmakordselt “Feministeerium” www.feministeerium.ee 5.12.2019 ja on avaldatud pisut täiendatud kujul portaali loal.